

Tóth Réka

Egy hiperkorszak mélységei

Han, Byung-Chul. 2019. *A kiégés társadalma*. Ford. Miklódy Dóra – Simon-Szabó Ágnes. Budapest: Typotex. 112 oldal, 2200 Ft.

Byung-Chul Han dél-koreai születésű társadalomfilozófus, kultúrteoretikus, aki a húszas éveiben Németországba költözött és napjainkban is Berlinben folytatja professzori tevékenységét. Olyan jelenségeket vizsgál, melyek az általa „kiégés társadalmára” (*The Burnout Society / Müdigkeitsgesellschaft*) és az „átlátszóság társadalmára” (*Transparenzgesellschaft*) keresztelt közösségekhez kapcsolhatóak, többek között a hiperaktivitást, a popkultúra árnyoldalait, az egyes személyiségzavarokat, illetve a teljesítménykényszert és az annak következtében állandósult fáradtságot. A 2012-ben megjelenő, tizenegy nyelvre lefordított *A kiégés társadalma* is ezeket a témákat boncolgatja, igen eredeti módon. A következőkben az egyes fejezetek rövid áttekintését nyújtjuk.

Han könyvét alapvetően két egymásból következő korszak bemutatása határozza meg, a szerző minden fejezetben e két korszak egy-egy központi jelenségét elemzi. Az egyiket immunológiai korszaknak nevezi, mely névvel tulajdonképpen az elmúlt századot írja körül, a másikat posztimmunológiai korszaknak. Az első két fejezet, „A neuronális erőszak” és a „Túl a fegyvelmező társadalmon” bővebben tanulmányozza e két korszakban élő alanyok viselkedését, főként annak mentén, hogy mi jellemzi az *Idegenre*, a *Másikra* adott reakciójukat. Az immunológiai korszakot Han a „vírusok koraként” is emlegeti, utalva ezzel az *Idegen*nel való megküzdés, a támadás-védekezés, barát-ellenség és a háborúk dialektikai játékára. Majd e játék legfőbb veszélyére is kitér: természetesen ez a fajta erőszakkal átítatott dialektika vakságot okozhat, hiszen ennek következtében egy természetes védelmi vonalat húzunk fel magunk köré, védekezünk minden ellen, ami kívülről érkezik felénk. Kizárjuk a *Másikat*. Ennek veszélyét a szerző ugyan megemlíti, de részletesebb leírására nem vállalkozik, feltehetőleg azért, mert megpróbálja elkerülni az erkölcsfilozófiai kliséket, és végképp nem akar elköteleződni vagy épp elhatárolódni egyik vagy másik morális paradigma mellett/ellen. Továbbá a mű nem akar történelmi rekonstrukciót kínálni, nem említi például az immunológiai korszak gondolkodásának elemzésénél annak szélsőséges „hozományát”, a totalitárius berendezkedések gyakorlatát, annak ellenére, hogy az *Idegen* és a *Másik* összefüggéseinek vizsgálata általában megkívánja, sőt kényszeríti erre a szerzőket. Han a korszakot inkább egy másik, általa megnevezett korszak viszonyában vizsgálja és ezzel új megvilágításba helyezi.

A másik korszak, ami az előzőt követi, és amit jelenleg is élünk, illetve tapasztalunk, a posztimmunológiai korszaka, melyben a korábbi *Másik* helyét az ugyanaz veszi át. Vele

kapcsolatban a gyanakvás helyett inkább a hozzá való közeledést választjuk. Nem tekintjük tőlünk különbözőnek és ilyen módon félelmet keltőnek, ugyanis a xenofóbia ismeretlen e kor számára, innen nézve ez a korszak alapvetően vendégszeretőbbnek minősül bármelyik korábnál. Arra kérdésre, hogy vajon kortársaink migrációra adott sokszor elidegenítő, eltárgyasító immunválasza mennyiben illeszthető bele ebbe a képbe, Han azt válaszolja: nagyon is beleillik, ugyanis a posztimmunológia korában a bevándorlót inkább teherként, mintsem külső fenyegetésként szokás elgondolni. Itt megjegyezhetjük, hogy Han – néhol úgy tűnik – nem akar tudomást venni az újfajta, a migrációval kapcsolatos xenofóbia fokozatos erősödéséről, vagy pusztán csak nem gondolja, hogy a mai újnacionalista eszmék összeegyeztethetőek a korábbi, immunológiai korszak hasonló jellegű eszméivel, mert talán azt feltételezi, hogy azok egy posztimmunológiai korszakban többé már nem válhatnak univerzálisakká. Persze az is elképzelhető, hogy a németek migrációpolitikája is hatást gyakorolt rá.

Han szerint tehát a posztimmunológiai korszak az *ugyanaz* korszaka. De mi a *más* és mi lehet hozzá képest az *ugyanaz*? A másság, az idegenség hani értelemben olyan külső, rajtam kívülállóságot jelent, amelyre az immunológiai korban egy természetes immunválasz született: a védekezés, majd az ebből fakadó támadás, tehát egyfajta negatív reakció, a *Másikkal* való negatív dialektika. Ehhez képest a posztimmunológiai kor *ugyanaz*kultusza a pozitív dialektikája, az *ugyanaz* *ugyanazzal* való összekapcsolódása, ahol én és a *Másik* között már nincs érdemi különbség, eggyé válok vele és ő is eggyé válik velem. Ez az egyesülés egyik oldalon sem vált ki támadó reakciót, azonban mégsem nevezhető veszély nélkülinek. A szerző itt Baudrillard-ra hivatkozik, aki az *ugyanaz* totalitarizmusával foglalkozik: „Aki *ugyanattól* él, *ugyanattól* is pusztul el.”¹ Han azzal magyarázza a baudrillard-i gondolatot, hogy ez a fajta önfelszámolás azért történhet meg a posztimmunológiai korban, mert reakciónk az *ugyanazra* nem természetes immunválasz, azaz nem ösztönös reakció, sokkal inkább egy tanuláson alapuló természetellenes cselekedet. (15) Ettől még megtörténhet, hogy egy idő után rutinná válik, és ennek következtében belefáradunk az – Han által „hibridizált dialektikának” is nevezett – *ugyanazzal* létrejött kapcsolatunkba. Ezt a „hibridizált dialektikát” egyébiránt sokszor láthatjuk megjeleni a posztmodern kor zavartságában is, a kilátástalanság vagy az elenségnélküliség leképeződéseként.

Han szerint a posztimmunológiai korban, amikor a *más* mint olyan helyét az *ugyanaz* foglalja el, az erőszak nem feltétlenül hagy alább, csak láthatatlanná válik. A posztimmunológiai kor dialektikája ugyanis előbb-utóbb, ahogy Han mondja, *neuro-nális erőszakhoz* vezet (9–20). Az erőszak azért is láthatatlan a posztimmunológiai korban, mert gyakorlatilag megszűnik a *kint* és a *bent*, azaz én és az *Idegen* addig kialakult két körbezárt burka, és kiteljesedésének nem marad konkrét helye. De Han szerint attól

1 Baudrillard 1997, 58.

még igenis létezik, sőt még alattomosabban járja át az én és az én általam befogadott *ugyanaz* közös szféráját. Ez a fajta erőszak nem likvidálja egyik felet sem, nem kirekesztő, azonban eltelt és kimerít bennünket.

Han a posztimmunológiai kor újkeletű pszichés rendellenességeit is e kimerültség számlájára írja. Sem a depresszió, sem a hiperaktivitás, sem a bipoláris személyiségzavar nem jöhet létre a virális, azaz az immunológiai korszakban, mert ezek mind egyfajta belső, láthatatlan erőszak fejleményei, egy olyan erőszaké, ami a „pozitivitás túltengését” (28) okozza bennünk. A szerző egyébiránt a hiperaktivitást tekinti a posztimmunológiai korszak szimptomájának, e korszak problémáit leghitelesebben ábrázoló immunválasznak. A könyv kezdő sorai is erre utalnak: Han az önkizsákmányolás jelképével, a karkai Prométheusz és a sas képével utal a posztimmunológiai korszakban megjelenő teljesítő alanyra (de esetünkben nem a sas váj ki belőlünk egy darabot minden nap, hanem önmagunkat marcangoljuk), azaz az önfelemesztő hiperaktív társadalom jelképére.

Az immunológiai és a posztimmunológiai korszak további sajátosságairól a következő fejezetekben olvashatunk, ahol a szerző e két korszakra jellemző sajátosságok bemutatásával próbálja kiemelni árnyoldalait is: társadalmi szinten megjelennek többek között a *fegyelműző társadalom* és a *teljesítményelvű társadalom* jellegzetes tulajdonságai, aztán az egyének szintjén az *engedelmes alany* és a *teljesítő alany* sajátosságai, majd ismét szintet ugrunk és „A mélyreható unalom” fejezetben a *negativitás* és *pozitivitás társadalmának* jelenségeit és fegyelműző erejét hasonlíthatjuk össze. Az egyik oldalon a jeligék *tilalmak* lesznek, mint például a „nem!” és a „maradj távol!”, míg a másik oldalon a „kell!” és ehhez hasonló *buzdítások* jelennek meg. Han az immunológiai korszak tiltó/fegyelműző erejének blokkoló hatására hívja fel figyelmünket. Amellett foglal állást, hogy ez a blokkolás bizony gátat szabhat a teljesítmény növekedésének, amint ezt a történelem is igazolja. A posztimmunológiai korszakban már ráébredtek arra, hogy a tiltás/fegyelműzés csupán ideig-óráig hathat, a hatalom hosszabbtávú fenntartásához más módszerek kellene. A fegyelműző intézmények működtetői rájöttek arra, hogy a negatív tiltás nem képes egy jól működő társadalom létrehozására, a tiltásnál fontosabb a pozitivitás kihangsúlyozása. Hatékonyabb, ha a buzdítás kerül előtérbe a képességeink felszínre hívásával egyetemben, a „nem szabad” jelige helyett a „lehet” vagy „kellene” jeligével együtt.

Han láthatóan nem elfogult egyik immunológiai korrallal szemben sem, ennek köszönhetően remek rálátása van a két korszak közti átmenetekre is, világosan megmutatja, hogy az immunológiai korszakból mely viselkedési normák hagyományozódtak tovább a posztimmunológiai korszakba, illetve azt is, hogy ezen normák – bár ideológiailag jól megalapozották és potenciálisan működőképessé tehetik a társadalmat – a valóságban nem így hatnak. Mégpedig azért, mert az immunológiai korban elsajátított viselkedési

normákat, hagyományokat nem tudjuk teljesen magunk mögött hagyni. Ezzel egyébként a szerző többek között Foucault véleményét osztja, aki szerint a fegyelmező társadalmakban elsajátított magatartásformák továbböröklődnek és akár egy új, későbbi paradigma árnyékában is megjelenhetnek.² (21) Szerinte ez a fajta továbböröklődés azt jelenti, hogy az új, posztimmunológiai korszakban alkalmazott pozitív normák nem érvénytelenítik az immunológiai korszakban kialakult negatív normákat. A fegyelmező társadalom teljesítő alanya tehát egy új korszakban is engedelmes marad, mert jelenléte a fegyelmező szakaszban erre predesztinálja. De mivel a posztimmunológiai korszakban nincs, aki fegyelmezze, ez az engedelmesség önmagának-engedelmességgé, egy teljesítménykényszer vezérelte önfegyelmezéssé alakul át, amiben az alany egyszerre tölti be a ragadozó sas és az áldozat Prométheusz szerepét. Han az önmagunknak való engedelmesség túlhajszolásából, az alkotó- és tetterő kifáradásából eredezteti a depresszió kialakulását is. Szerinte ez akkor alakul ki az emberben, amikor ráébred, hogy a „semmi sem lehetetlen világában létezik a lehetetlen” (20), azonban ezt a belátást nem képes feldolgozni.

Han a „Vita activa” című fejezetben megpróbálja részletezni, hogy e mentális elváltozások pontosan hogyan jönnek létre. Arra jut, hogy a teljesítménykényszer állatiassá teszi az embert, ami azzal jár, hogy mentálisan visszafejlődik. Az állat szintén hiperaktív, teljesítményorientált, hiperfigyelemmel rendelkezik, ami az állatvilágban természetes. Az embert viszont ez a fajta állati hiperfigyelem jelentősen átalakítja és elveszi tőle az ókorban elsajátított rácsodálkozás képességét, de az újkori karteziánus kételkedés képességét is.

Han a posztimmunológiai korszakot ennek nyomán a nyugtalanság és kényszeresség korának nevezi, és ennek szellemében az arendti munkaelvű társadalomelméletet gondolja tovább. Arendt szerint a *vita activa*, a cselekvő élet fogalma jelentősen átalakult a századok során és a 20. század közepére teljesen megszűnt. A munkaelvű társadalom korában, amikor a cselekvés minden más lehetőségét kizárjuk, a cselekvő élet fogalma a munka mint cselekvés szintjére süllyed. Ahogy Arendt mondja, az ego az utolsó aktív cselekedetével feladta magát a munka oltárán, hogy jobban funkcionáljon.³ Han is e munkaelvű társadalom arendti gondolata mentén halad tovább e korszak leírásában, azonban nem gondolja, hogy a *vita activa* fogalma teljesen megszűnt volna, szerinte inkább csak jelentősen átalakult. Szerinte az ego nem passzív ebben a korszakban, sőt, éppen hogy hiperaktív és ennek értelmében gyakorlatilag elpusztíthatatlannak és szabadnak gondolja magát. Azonban ez a szabadság szerinte pusztán illúzió, mert a szabadsághoz épp az szükséges, hogy ez a fajta autisztikus teljesítménygépezet leálljon, ehhez pedig a jó értelemben vett unalom, a „halogatás képessége” elengedhetetlen. (45) A

2 Foucault 1990, 285–308.

3 Arendt 1981, 405–409.

problémát abban látja, hogy nemcsak a halogatás képessége, de minden érzelem (pl. félelem, gyász), melyek természetes immunreakciók volnának, eltűnnek e gépezet túlműködése következtében. „A mélyreható unalom” fejezet a teljesítménygépezet leállításának, az unatkozásnak, tengetésnek hasznosságát mutatja be, de úgy látja, hogy korunk hiperalanynai már nem képesek ezen állapot előidézésére.

A függelékben a teljesítmény túlműködésének következtében kialakuló, már a könyv elején is említett problémákat elemzi tovább. Itt a posztimmunológiai kor további hátrányairól olvashatunk, egyebek mellett a kanti erkölcsök és kötelességtudat abszolút megszűnéséről és felszámolásáról. Szerinte ebben a korban az individuum már nem tekinthető „engedelmes alynak”, amennyiben az engedelmisségen a *Másik*nak való engedelmisséget értjük. A mai kor alanya önmagának engedelmes, és úgy végzi feladatait, hogy eközben a *Másikat* igyekszik figyelmen kívül hagyni. A posztimmunológiai kor alanyának perspektívájából a *Másik* tökéletesen eltűnik, egyszerűen megszabadul tőle. A francia filozófiát sokáig meghatározó *Másik* felé való odafordulás gondolata tehát e korban értelmét veszti. Han drasztikusan különbözteti meg egymástól a franciákra jellemző *Másik*-filozófiát és a posztimmunológiai kor társadalomelméletét. Egyes elméletek szerint azonban a *Másik* nem eltűnik, hanem csak átalakul: inkább a médiahatárlomban és a médiától átítatott tömegben kell keresnünk a *Másikat*, aki/ami ilyen formájában persze már nem válthat ki bennünk olyan természetes reakciót, mint az immunológiai kor alanyaiban.

Ez a természetellenes immunreakció viszont további zavarokat okoz és zárasképp Han e zavarokat és ezek következményeit vázolja fel. Ha a posztimmunológiai korszak teljesítménykényszere vezérel minket, akkor ez folyamatosan arra kényszeríthet, hogy az elért eredményeink után mindig további eredmények elérését kényszerítsük ki magunkból. Ennek következménye a lelki összeomlás, a burnout-szindróma, aminek drasztikus végkimenetele az lesz, hogy a kötelességtudó, teljesítő alany „halálra valósítja magát”. (76)

A Han által leírtakat olvasva talán páran úgy érezhetik, hogy okkal húzhatják ki magukat, mert ők igenis teljes valójukban ki tudnak lépni a hani teljesítménygépezetből és képesek a természetes immunreakciók megfogalmazására. De vajon megszülehetnek-e még a kor emberében Sartre unalommal vegyült undorához, Heidegger szorongásához, Bendeman / Gregor Samsa alkalmazkodási zavarához és Raszkolnyikov büntudatához hasonló természetes immunreakciók? Aligha, ugyanis a mai kor embere arra predesztináltatott, hogy csak posztimmunológiai reakciókat adhasson világa jelenségeire. E sors még akkor is meghatározza életútját, amikor történetesen a gondolkodó szerepét ölti magára. De persze még ekkor is reménykedhet abban, hogy, még ha csak pillanatokra is, de képes lesz természetes immunválaszok megfogalmazására – persze csak kötelességből.

Bibliográfia

- Arendt, Hannah. 1981. *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. München: Piper.
- Baudrillard, Jean. 1997. *A rossz transzparenciája. Esszé a szélsőséges jelenségekről*. Ford. Klimó Ágnes. Budapest: Balassi.
- Foucault, Michel. 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Ford. Fázsy Anikó – Csűrös Klára. Budapest: Gondolat.